

Dr. Franc Derganc:

René Descartes.

Ob tristoletnici filozofije dvoma.

I.

Kriza se je rešila 10. novembra 1619. v prezimovališču v Neuburgu ob Donavi, kjer se je zbirala za prvo odločilno bitko tridesetletne vojske armada bavarskega generala Tillyja. Dolgočasen, meglen jesenski dan je napovedoval z mrazom in naletavanjem snega začetek zime.

Francoski oficir in prostovoljec René Descartes, Seigneur de Perron, se še ni uživel v novi položaj, ni še našel primerne družbe in zabave; tako je bil prisiljen, cel dan ostati doma ob toplo zakurjenem kaminu in iskati razvedrila mej knjigami svoje bogate, potovalne knjižnice, ki jo je bil razložil po široki mizi; matematična, astronomska, fizikalna, filozofska, mistična dela so ležala vsevprek: Evklid, Arhimed, Hiparh, Ptolemej, Platon, Aristotel, Seneka, Epiktet, Kopernik (*De revolutionibus orbium caelestium*), Giordano Bruno (*Spaccio della bestia trionfante*), Galilei (*Sidereus nuncius*), spisi o kabbali, alkemiji, astrologiji, nova odkritja v Ameriki in Indiji.

Do poznega večera je brskal mladi oficir po knjigah, iz premišljevanja ga je predramil mraz ohlajene sobe. Utrujen je vstal od mize, zaril se v zimski plašč in sedel h kaminu. Žalost mu je legla na dušo kakor vselej, ko je prebil dan ali noč v intenzivnem matematičnem ali filozofskem delu — brez uspeha. Čutil se je obupanega kakor nespameten ptič, ki se je v neutешnem hrepenenju po svobodi zopet spozabil in zaletel z glavo v železje kletke. Topo se je zagledal v dobrovoljno prasketajoča in plapolajoča polena v kaminu: kakor bi se rogala praznemu tuljenju zimskega vetra zunaj hiše. Živahna igra švigajočih plamenov mu je olajšala dušo in jo zazibala v spomine zorne mladosti. Kolikokrat je tako sedel ob zimskih večerih doma, v stari graščini v družbi starišev, sorodnikov in gostov, ki so pripovedovali najnovejše zgodbe iz Pariza in ostale Evrope. Imel je štiri leta, ko je prinesel gost iz Rima strahovito vest, da so ondi 17. februarja 1600 na Campo dei Fiori živega sežgali bivšega

dominikanca, Giordana Bruna. Kako se je tedaj od groze stiskal k materi. O ta dobra in modra mati! Boljše svet gotovo ni videl. Drugi so hodili na lov in veselice, a ona je ž njim, boelnim dečkom, ostajala doma in se izprehajala po grajskem parku, razlagajoč mu stare filozofe in dogodke iz družinske kronike; zlasti ni mogel pozabiti pripovedke o begu babice iz Pariza v krvavi Jernejski noči 24. avgusta 1572, ko so umorili tudi njegovega starega očeta, hugenota in pristaša burbonske stranke. Nekoč sta zašla z materjo v bližnem gozdu in prehitela ju je vihar na noč: orjaška debela so pokala in lomile so se veje, splasene so tulile gozdne zveri in skovikale sove, bliski so sevali in rezko je udarjala strela. Še nikoli ni občutil take sreče kakor v tej temni, vihar na noči, ko sta zagledala v daljavi lučko. Bila je kapelica sv. device v domačem parku. Še nocoj mu zvene v ušesih materine besede, ki mu jih je izpregovorila ob tej priliki:

„Poglej, René, vse naše življenje je tak vihar. Strasti ženejo nemirno dušo, rešilno pot ji kaže lučka razuma. Strast in razum sta vodilni sili življenja. Samo v luči razuma se razodeva bog, v obliki razuma prebiva bog v vsakem človeku. Najvišji smoter življenja zahteva, da obvarujemo iskro razuma viharjev strasti in da jo raznetimo z delom neumornega spoznavanja v močan, vsem viharjem kljubujoč plamen.“

Polena v peči se porušijo in ogenj zaplapola iznova kakor oživiljen. René Descartes se zgane iz misli in pestra slika spomina se izpremeni, duhu se prikaže šolska doba na jezuitski šoli v La Flèche. S kakšnim pričakovanjem in navdušenjem je odšel v zavod bistrumni deček, ki je poznal edino strast razuma in resnice. Doma so enoglasno zatrjevali, da je šola v La Flèche najmodernejša, najboljša na svetu, da podaja učencem gotovo in popolno resnico, matematično zanesljivo kakor $1 + 1 = 2$. Ali doživel je uničujoče razočaranje; toliko slavljen šola ni bila ne boljša ne slabša od drugih, srednjeveških, pod državnim varstvom stoječih šol, na katerih je absolutno in brezobzirno vladala sholastika: že davno poznamo vso resnico in natančno jo imamo zapisano v dveh starih knjigah, v sv. pismu in Aristotelu. Učencem in učenjakom ne preostaja drugega, nego potopiti se z vso pozornostjo v proučevanje obeh knjig, pravzaprav ne v proučevanje originalov samih, ampak učenih arabskih in grških komentarjev. Komentatorji so dognali pravi pomen in vsebino dvoumni originalov, obenem začrtali razumu slednjo pot in stezico, po kateri se pride kakor

po bližnjici do enovečne, dogmatične, neomajno čakajoče resnice. Dogmatizem vsebine in metode! Svobodo misli, samostojno mišljenje, pravilno čitanje razuma v knjigah življenja in prirode je večina sholastikov smatrala za pusto, nevarno igro razuzdane fantazije, za zvijačno izkušnjo hudobnega duha. Samo po razkošno opremljeni dvorani za javne disputacije, z zlatim napisom nad vhodom: *philosophia est theologiae ancilla*, se je odlikovala sholastična šola v La Flèche. Sinovi bogatih grajščakov in višjih kraljevih uradnikov so nastopali v disputacijah, z izrednim zanimanjem je prihajala plemenita gospoda od blizu in daleč na te dušne, viteške turnirje.

Ob tem spominu se razlije Descartesu bolesten usmev čez obličje. S posebnimi pripravami so vprizorili veliko disputacijo, v kateri sta nastopila dva gojenca v ulogah Aristotela in Kopernika. Aristotel je tako temeljito ovrgel, osmešil in ponižal Kopernika, da se je streslo poslopje, ko je fanatična masa gostov zarjula: *vivat Aristoteles, vivat zemlja! Pereat Copernicus, pereat solnece! Fej Kopernik!* Descartes in njegov prijatelj, pobratim Mersenne, sta molče zapustila dvorano in se zaklenila v celico. Onemogle jeze sta jokala in škrtala z zobmi, ker so tako kruto in brezsrčno osramotili njiju tihi, najsvetlejši ideal eksaktne znanosti, Kopernika, ki ga je tedaj oboževal ves učeni, proti sholastiki se boreči svet. Mersenne se je ozrl na zid, na razpelo in vzdihnil:

„Umr! je na križu, da prinese človeštvu mir in ljubezen. Prinesel je svetu vero duha in resnice ter jo očistil vse mitologije in nepotrebne ceremonijalnosti. Izrekel je samo dve etični, vsemu človeštvu evidentni resnici: ljubite boga, očeta celokupne človeške družine, ljubite vsakega sočloveka kakor brata ali sestro iste božje družine! Brez vsake filozofije, samo z imanentnim argumentom lastnega vzornega življenja sta prodrli sveti resnici v ljudsko dušo. Kaj imajo vendar s tem Aristotelom, kakor da bi ne bili drugi filozofi boljši, ali vsaj tako dobri? Diktatura dogmatične metode je samomor vere, ker dajejo s tem jačjemu sovražniku le pouk, enako pravico in celo poziv, da nastopi proti veri po istem brezobzirnem, dogmatičnem principu. V tej metodi se ne razodeva božja luč razuma, ampak najpogubnejša človeška strast: gospodovalnost (hegemonikon), boj do medsebojnega uničenja. In kdo bo zadnji uničen? Moj bog, moj bog!“

„Resnico govoriš, Mersenne,“ pritrди Descartes, „in čista evidentna vera ljubezni ne prinese zaslepljenemu človeštvu prej

miru, dokler se ne loči od filozofije. Kaj koristi slepcu filozofija barv, ki jih ne vidi? Kdor jih pa vidi, mu ni treba nobenih dokazov. Tudi astronomija, fizika in kemija se niso mogle razviti, dokler se niso osvobodile mistične filozofije astrologov, magov in alkemistov.“

„Pustiva nesrečno filozofijo, resnica prihaja samo iz eksaktne vede,“ pristavi Mersenne, najmuzikalnejši gojenec zavoda, ki zaigra prijatelju svojo najnovejšo skladbo: slava bogu.

Poslej se je njiju prijateljstvo še ožje strnilo v znamenju Kopernika in matematike, edine znanstvene in zanesljive sholastične stroke.

Razburjeno vstane Descartes od peči, zavije se tesneje v plašč in nemirno korači po sobi. Kopernik, Kopernik, zmagoslavno solnce! V ozvezdju je solnce centralno telo, okoli katerega se giblje zemlja in drugi planeti. In v človeškem duhu, katera sila je centralna? Kateri Kopernik nam jo odkrije? In če jo odkrije, kaj potem? Ali ga ne čaka usoda Kopernika? Pred tremi leti, 5. marca 1616 so postavili njegovo revolucionarno knjigo na Index librorum prohibitorum: falsa illa doctrina Pythagorica, Divinaeque Scripturae omnino adversans. In kako so v Rimu zasliševali in preiskavali slavnega profesorja matematike, astronomije in fizike iz Padove, Galilea, h kateremu je grnila vsa učena Evropa. In zakaj? Ker je pisal (1613) p. Castelliju pismo, da se znanost ne da ovirati od besedila sv. pisma, da je temveč dolžnost teologov, razlagati tekst tako, da ne nasprotuje znanstvu. Ali mu ni 25. februarja 1616 zagrozil kardinal Bellarmin z ječo, kako bi še nadalje učil in širil nauk o gibanju zemlje, nauk „bedast in absurden s filozofskega stališča in deloma formalno krivoveren.“ In pred kratkim je izvedel Descartes iz Pariza, da pripravlja parlament (najvišji sodni dvor) prepoved atomske teorije — s smrtno kaznijo.

V mehničnem kontrastu izpodrine mračno sliko svetli prizor svobode iz grškorimske dobe. V svobodni tekmi so delovali kulturni samostani (filozofske šole) Platona, Aristotela, skeptikov, stojikov, epikurejcev in potujočih zofistov (učiteljev retorike). Enotne državne šole še ni bilo, svobodno in avtonomno so se razvijale različne šole, država se ni vmešavala v njih konkurenčne prepire. Za prvenstvo sta tekmovali peripatetična šola Liceja (aristotelizem) in Akademija (platonizem). Enako svobodo so uživala vsa verstva, še več, politični Rimljani so glavne bogove podjarmljenih narodov sprejemali v lastno mitologijo in jim zidali v Rimu templje. Grk je smatral ljudsko vero (mitologijo) za narodno svetinjo kakor jezik, šege in navade, lastno državnost in

poniževalno bi se mu bilo zdelo, ko bi kak barbar daroval „grškim bogovom.“ Praktično potrebo mitologije za ljudstvo je občutil vsak izobražen Grk kakor potrebo vsakdanjega kruha, ki je tudi ni treba šele dokazovati s silogizmi visoke, le inteligenci dostopne filozofije. Ta javna miselnost se je izpremenila z nastopom krščanstva, ki je v zavesti edino prave vere zavrnilo klasični ideal verske tolerance in napovedalo vsem poganskim veram najbrezobzirnejši boj do zatorja (Karol Veliki). Ker je bilo za boj potrebno tudi posebno orožje, so razmere krščanstvo prisilile, izbrati v ta namen najuglednejšo, zdravemu razumu ljudskih mas najboljše odgovarjajočo Aristotelovo filozofijo. Tako je zmagal za več stoletij aristotelizem (sholastika) nad brezpomembno, a na tihem še vedno delujočo opozicijo ostalih filozofskih šol. Šele s humanizmom (renesanso) in reformacijo je tudi stari opoziciji zasijala spomlad svobode, zopet je ozelenelo malone posušeno klasično drevo.

Kontrastna funkcija se ponovi in v Descartesovem duhu nastopi namesto svetlobe zopet mrak dežele, ki je bila po fantaziji in prirodnem bogastvu poklicana, vstvariti najvišjo človeško kulturo. Nesrečna dežela Indija, od koder so tudi Grki že rano prevzeli mistične elemente, ki so poslej neopazno, a z rastočo močjo izpodjedali zdrave korenine! Zgodaj se je v Indiji diferenciral iz ljudstva poseben stan duhovnikov, bramanov, in nastal je ljudski pregovor: vsemir je odvisen od bogov, bogovi od mantre (bogoslужje), mantra od bramanov — zato so bramani naši bogovi. Nikakor torej ni čudno, da se je samozavestni, ošabni stan duhovnikov s silo uprl vladi vojščakov (kšatrija), ki so ljudstvu v dolgotrajnih, požrtvovalnih vojskah priborili sedanjo domovino. Nastalo je prašanje: Kdo naj vlada odslej ljudstvu, ali duhovnik ali častnik, ali moč besede ali moč orožja? Ljudstvo se je pod vodstvom bojevitih duhovnikov (Drona in sin Ašvataman) dvignilo proti vojaškemu plemstvu in po ljutih, neskončno krvavih, neusmiljenih bojih zatrla njegovo moč. Za tisočletja je zmagal hegemonikon duhovniške kaste, za tisočletja je zaslužnjila z mistiko in vražami zaslepljeno ljudstvo brezsrčna diktatura bramanov. Gorje človeštvu, ko bi se bil kruti bramanizem razširil in raztegnil krvoločno diktaturo indijske duhovniške kaste čez Evropo! Solnce klasicizma in noč bramanizma, kakšna coincidentia oppositorum (sóbitnost protislovij)! Kdo naj vlada, ali posvetna inteligenca pod vodstvom izobraženih častnikov ali vražasta, neizobražena ljudska masa na vajetih bramanske duhovščine?

Vročje in tesno postane Descartesu v glavi, kakor bi mu v žilah zavrela kri, v divjem viharju se dvignejo zopet misli in slike. Zakaj mu je bog izprožil tako neodoljivo hrepenenje, tako silovit nagon po resnici, zakaj mu prižgal tako jasen in oster razum? Da sramotno pogine kot strahopeten hinavec ali junaško pade kot mučenik resnice? Take tesnobe v prsih, takega napora v glavi še nikoli ni občutil. Kaj se pripravlja nocoj? Ali se mu potrgajo živci v možganih, ali zblazni, ali se bliža odločilna kriza? Najrajši bi takoj umrl, ali pobegnil daleč, daleč In spomni se tiste črne, viharne noči, ko je blodil z materjo po gozdu brez upa rešitve. Takrat je pomagala sv. devica. V neznosni dušni bolečini se zateče Descartes k sv. devici, obljubi ji božjo pot v Loretto, če mu tudi nocoj prižge rešilno lučko.

Dolgo moli, moli, pomirjeno sede zopet h kaminu, v glavi se mu ujasni in okoli srca odleže.

Seveda, filozofija je samo iskanje prave metode. V znanosti je uspeh odvisen od prave metode, od prave poti, smeri, kakor v praktičnem življenju od prave taktike. Ključ in predpogoj uspehu je primerna taktika, metodika, a nikoli slepa, zaletava strast. Kako naj pride potnik na cilj, če hodi v nasprotni smeri, kako naj ribič ujame ribo, če vaba ne vabi, ampak odganja? Katera metoda je torej prava! Iz katerega zanesljivega izhodišča naj začne metoda svoje delo? Resnico iščemo zato, ker je še nimamo. Torej izhodišče: ne vem resnice! Ne vem, to je prva zanesljiva resnica o resnici. Ali ni že Sokrat iskal resnice po metodi nevednosti in ž njo prisilil učence, da so začeli samostojno in sotrudno misliti? Če še ne vem, moram sam iznova iskati. Ali pa ni Sokratova metoda nevednosti preradikalna? Nič ne vem! Ali ni fineje, previdneje rečeno: dvomim! Dvom odpira pravično pot na obe strani, k vedi in nevednosti. Imenitno, heureka: metoda dvoma (*doute méthodique, examen confirmativum*). Kar prestane ogenj dvoma, je čisto zlato resnice; kar se izkaže pred najvišjim tribunalom kritičnega dvoma z zanesljivimi dokumenti, je resnično!

Zadovoljno vstane Descartes, stopi k mizi in zapiše s tresočo se roko na prazno polo: *Discours de la méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences* (razprava o metodi za dobro vodstvo razuma in iskanje resnice v znanostih), 10. novembra 1619: edina prava filozofska metoda je metoda dvoma.

Descartesa prevzame hevrističen afekt, neko neskončno prijetno čustvo kakor inženirja v trenutku, ko prvič steče stroj po

mnogih letih neplodnega poizkušanja. Če je metoda res pravilna, se mora takoj prosvedočiti z uspehom.

Ker pridemo kakor otroci na svet in začnemo soditi o čutnih stvareh, predno smo dosegli popolno rabo razuma, nas ovira mnogo predsodkov pri spoznavanju resnice, in vidi se, da nimamo zoper to nobenega drugega sredstva, nego da se enkrat v življenju odločimo, dvomiti o vsem, v čemer nahajamo najmanjši sum negotovosti. (Descartes, Principi filozofije).

Že pred vrsto let sem opazil, koliko zmotnega sem pustil v mladosti veljati in kako dvomljivo je vse, kar sem na tem sezidal, in da moram zato enkrat v življenju vse do temelja ovreči in iznova začeti od prvih podlag, če hočem vendar enkrat nekaj trdnega in trajnega v znanstvu vstvariti. In tu se mi je ugodno primerilo, da sem danes oprostil duha vseh skrbi, da sem si varno pripravil prostega časa v samotnem zatišju: tako hočem sedaj končno začeti resne in svobodne misli s tem splošnim prevratom svojih doslejšnjih nazorov. (Descartes, Meditacije).

Če tako vse količkaj dvomljivo odklonimo in proglasimo za napačno, smemo celo domnevati, da ni boga, nobenih nebes, nobenega telesa; da mi sami nimamo ne rok ne nog, sploh nobenega telesa; ali tega ne moremo misliti, da bi mi, ki kaj takega mislimo, ne bili nič; kajti to je protislovje, da bi to, kar misli, ne bivalo v istem hipu, ko misli. Torej je stavek: mislim, torej sem (cogito, ergo sum) prvo in najzanesljivejše spoznanje, ki ga najde pravilno misleči filozof. (Descartes, Principi filozofije).

Cogito, ergo sum! To spoznanje je prvi pridelek, prvi uspeh metodičnega dvoma. Cogito, ergo sum! Kakor revolucija: cogito, mislim, predrznem se, samostojno misliti, rabiti lastni razum. Lastni razum — centralna sila duha, filozofije, kakor Kopernikovo solnce! Razum in solnce. Ali ne izvirata oba iz iste večne luči? Cogito, ergo sum, kakor bi se porušila ošabna sholastika, bastilja duha. Človek je začel samostojno misliti in bivati kot avtonomna oseba, prej je bil nesvoboden tlačan, podložnik, le brezpraven član sužne črede, prej sploh ni smel vedeti, kaj se pravi, samostojno, svobodno misliti. Cogito, ergo sum, kako samozavesten, zmagovit, revolucionaren klic, kaka svoboda, kaka sila kipi iz njega!

Mislim, torej sem: dve temeljni resnici obsega ta stavek, ki oznanja svobodo razuma, svobodo osebe. Biva moja oseba, biva moj jaz kot nositelj drugega temeljnega dejstva, mišljenja. Pred-

stava mislečega jaza tvori v zavesti centralno solnce, okoli katerega se zgrinjajo in zbirajo vse druge predstave. Po čem se odlikuje predstava mislečega jaza od drugih predstav, da zavzema centralno, gospodovalno stališče? Samo po najvišji stopnji empirične evidence, po največji jasnosti in razločnosti, ker doživljam to predstavo največkrat in neposredno, empirično in intuitivno, skoro neprestano, celo v sanjah. Drugi pridelek metodičnega dvoma se glasi: empirična evidenca predstave (valde clara et distincta perceptio) je glavni kriterij in znak resničnosti. *Iam videor pro regula generali posse statuere, illud omne esse verum, quod valde clare et distincte percipio* (zdi se mi, da smem postaviti splošno pravilo, da je vse ono resnično, kar prav jasno in razločno dojemam).

Tako se je posrečilo francoskemu oficirju R. Descartesu v triindvajsetem letu 10. novembra 1619 najti tri temeljne principe prvega modernega filozofskega sistema: 1. metodo filozofije (de omnibus dubitandum); 2. prvo in temeljno resnico (cogitans sum); 3. empirični kriterij in znak vsake resnice (valde clara et distincta perceptio). Ž njimi je Descartes odločilno in za zmirom porazil dogmatično metodo sholastike, kajti Aristotelova filozofija kot taka vsebuje obilico neminljivih resnic; s to filozofsko zmago si je pridobil Descartes častni naziv „očeta moderne filozofije“, kontinentalnega empiroracionalizma. Zgodovinska veljava Descartesovega čina nam stopi z brezprimerno jasnostjo in razločnostjo pred oči, ako pomislimo, da je bil Spinoza njegov učenec, da je Kantov, na Leibnizu in Wolffu sloneči kriticizem, ki ga proglašajo Nemci za najpopolnejši filozofski sistem, samo z barvami inzularnega (angleškega) empirizma dopolnjena mavrica kartezijanizma. In, ali ni moderni francoski filozof, Henri Bergson, s svojo empirično intuicijo (evidenco) deloma tudi samo obnovitelj istega kartezijanizma? S prisrčnim zadoščenjem smo se iznova prepričali o veličini in neizčrpni sili francoskega častnika za orožje, da ž njim pribori človeštvu svobodo duha in misli.

Oseba in delo Descartesa pomeni modernemu inteligentu tako izreden dar, da si ž njim ne sme samo mehanično okrasiti spomina, ampak ga s sožitnim umevanjem preliti v lastno miselnost. Možnost sožitnega umevanja pa nam najširše odpira mozaična metoda, smatrajoča vsakega človeka le za kamenček časovnega in krajevnega mozaika.

II.

Kriza, v katero je pahnilo Francijo osem verskih vojsk (1560 do 1598) mej katoličani in protestanti, se je povrnila po smrti kralja Henrika IV. in oslabilo kraljevino na znotraj in zunaj. Drugoverci (hugenoti) so organizirali samostojno politično stranko, ki je tvorila državo v državi in uveljavljala versko avtonomijo (tolerančni edikt v Nantesu 1598) proti edinstvenosti države, hotela je ustanoviti lastno republiko in odtrgati Franciji najlepše kraje. Enako so se ojačile na rovaš centralne, državotvorne oblasti stranke različnih velikašev, ki so kraljevo avtoriteto, simbol državne moči, naravnost prezirali, delali draginjo, odirali ljudstvo, nalagali neznosne davke, uničevali poljedelstvo, trgovino in obrt. Zavladala je po Franciji splošna moralna korupcija in taka beda, da so od lakote izumirale cele vasi. V zunanji politiki je izgubila Francija vodilno ulogo: na eni strani je položila Anglija s slavno zmago nad špansko „nepremagljivo armado“ na morju (1588) temelj svojemu morskemu imperiju in se dvignila pod vlado umne in požrtvovalne protestantske kraljice Elizabete (1558—1603) kulturno in materialno do cvetočega blagostanja; na drugi strani pa je sumljivo narasla v evropski politiki preponderanca katoliških Habsburžanov. Tako je prišla Francija kot suho zrno mej dva orjaška mlinska kamena in iskreni francoski patrijoti so obupavali, zdvajali nad jadno, na robu prepada stoječo domovino. Iz zunanje razoranosti se pale črne sence tudi v notrino dušnosti, da je bujno poglano melanholično cvetje skepticizma (Michel de Montaigne, 1533—1592, Pierre Charron, 1541—1603, François Sanchez, 1562—1632, i. t. d.)

V taki nesrečni konstelaciji, v dobi skeptične dekadence se je rodil in vzgajal René Descartes, filozof, v katerem je dosegel francoski esprit kulminacijo ustvarne sile. Kako si naj razložimo ta socialno — psihološki fenomen, ali po principu identitete ali protislovja, ali se razvija osebnost kot identičen refleks ali protisloven kontrast okrožja? Ta disharmonija sega še dalje, kakor bi hotela s škodoželjno ironijo povečati itak neznosno gorje. Zakaj se je skrival javnosti ženijalni Descartes, se zapiral v brezdomnost filozofske samote in uhajal v tujino, ko je klicala domovina po rešitelju? „Polovičarski značaj“ Descartesa postane soliden in cel, če pogledamo v časovni mozaik in zapazimo poleg njega še drug, enako blesteč kamenček, izžarivajoč v najpopolnejši meri aktivno

energijo, politično požrtvovalnost, ki smo jo pogrešali v Descartesovi osebnosti. Kakor zvezdi Dijoskurov žarita Descartes (1596—1650) in Richelieu (1585—1642) na nebu francoske kulture v prvi polovici 17. veka.

Proslava tristoletnice filozofije dvoma bi ne bila pravična, ako bi prezrli neki drugi jubilej, tristoletnico politike dvoma, ki je spoznala z eksaktno jasnostjo in razločnostjo svojo dolžnost leta 1619., ko je bil izvoljen za nemškega cesarja Habsburžan Ferdinand II. (1619—37), organizator nasilne protireformacije.

S praško defenestracijo (1618) se je pričela mej katoliško Ligo in protestantsko Unijo tridesetletna verska vojska, ki jo je Ferdinand II. nestrpno pozdravil kot davno in težko pričakovano priliko, da izvrši politični program Habsburžanov: priklopiti celo Nemčijo kot dedno deželo habsburškemu cesarstvu in ustvariti tako v Evropi pod egido papeža kontinentalen imperij Habsburžanov, kateremu bi se morale brezpogojno pokoriti vse ostale evropske države. Kakor levu na preži je zatrepetalo Richelieuju srce, ko je zapazil nevarnost za domovino in bilo je še pravočasno, da je prevzel 1624 vodstvo razdejane države in se lotil rešilnega dela strogo metodično po Descartesovem zgledu: z dvomom nad absolutno politično močjo Vatikana in Habsburžanov, obeh na smrt in življenje združenih zaveznikov.

Richelieu je bil sicer katoliški kardinal, a njegovo visoko cerkveno dostojanstvo ga ni oviralo, da bi ne videl zgodovinske resnice, kako se je krščanstvo zmagovito širilo, dokler se je udeleževalo po nepolitičnem naročilu svojega ustanovitelja, kako je povzročila propad notranjega verskega življenja in zunanje izgube (razkol, reformacija) vedno samo politika Vatikana; da bi ne znal bistro razlikovati med pravimi interesi krščanstva in politiko Vatikana. Niti za hip ni dvomil, kje je njegovo mesto, ali naj se skrije pod politični plašč Vatikana, ali pa naj stopi na branik domovine po geslu: „Le salut de l' État est la suprême loi! . . . Je n'ose rien entreprendre sans y avoir bien pensé; mais quand une fois j'ai pris une résolution, je vais droit à mon but, je renverse tout, je fauche tout, et ensuite je couvre tout de ma robe rouge.“ In ko je na smrtni postelji vprašal spovednik, ali odpušča svojim sovražnikom, je Richelieu slovesno odgovoril: Je n'en ai jamais eu d'autres que ceux de l' État!

Odobravati sicer ne moremo v vsakem oziru Richelieujeve brezobzirne taktike, a njegova požrtvovalna ljubezen do domovine ostane sijajen vzor za večne čase.

Na razburkanem morju se potapljajoči ladji brez krmila je enačila francoska država ob nastopu Richelieuja. A nevarnost ga ni omalodušila, ampak podvojila njegovo energijo, da si je stavil nalogo, ne samo rešiti domovino, ampak jo dvigniti celo na najvišjo višino in napraviti iz Francije prvo velesilo v Evropi. V ta namen je bilo potrebno okrepiti državo na znotraj in zunaj. Na zunaj s tem, da upropasti hišo Habsburžanov, notranji položaj je zahteval dvoje: 1. obnoviti staro pred verskim razkolom obstoječe narodno edinstvo in preprečiti, da zastrupijo drugoverci z organizacijo fanatizma celo državo, torej: izključiti drugoverce kot samostojno politično stranko, ne da bi se dotaknil njih svobode vesti; 2. končati z energičnim centralizmom uprave strankarsko igro brezvestnih velikašev, ki so hoteli brez najmanjšega občutka za potrebo državne skupnosti razbiti državo. Po osemnajst letih neumornega premišljenega dela se je posrečilo Richelieuju izvršiti ta program: v Evropi je postala Francija vodilna velesila, ki je diktirala 1648. Habsburžanom westfalski mir.

Svoje zadoščenje je izrazil Richelieu sam z besedami: „Le grand arbre de la Maison d' Autriche, qui donnait de l'ombre au reste de la terre, était désormais ébranlé jusque dans ses racines.“ A od Richelieuja omajano drevo je padlo šele čez 300 let, dne 10. septembra 1919, ko je namestu pregnanih Habsburžanov podpisal državni kancelar avstrijske republike dr. Karel Renner, bivši socijalnodemokratični veleavstrijec in voditelj nemškega reformiranega socializma, na povabilo francoskega radikalnega republikanca Georges-a Clemenceauja mir v Saint-Germainu, kjer se je odigrala zadnja točka Richelieujevega programa.

Kaj pa Vatikan?

Ob ustanovitvi Jugoslavije so jugoslovanski škofje v srečni divinaciji spoznali prvo potrebo mlade države, ki je kot nobena druga, široko odprta na vseh mejah sovražnikom in nastopili še radikalneje nego njih visoki vzornik Richelieu za homogenizacijo ljudstva; z odločno prošnjo so se obrnili na Vatikan, da jim dovoli slovansko bogoslužje. V tem trenutku se je dvignil stari Machiavelli s halucinacijo najnovejšega strahu: versko ujedinjena Jugoslavija bi visela kakor Damoklejev meč nad bodočnostjo Vélike Italije. Italijanska vlada je z vsem diplomatskim aparatom

in brezobzirno grožnjo pritisnila na Vatikan, tako da se je zgodilo najnovejše čudo: katoliški Vatikan in framasonski Kvirinal sta si segla v roke, da preprečita versko ujedinjenje in konsolidacijo Jugoslavije. Ne vemo še, kako preneso naši državniki poniževalni affront, da bi sovražna država segala po naši suverenosti in odločevala o notranjih potrebah naše države. A nikakor ni mogoče, da bi naša državotvorna, višje interese vesoljnega krščanstva vpoštevajoča duhovščina zatajila delo svojih najodločnejših sobratov, Strossmayerja in Kreka, in se pridružila sovražnikom domovine in človeštva, kajti samo *via facti* ujedinjeno krščanstvo jugoslovanskih in ruskih mas prinese človeštvu ljubezen in mir.

Ljubezen in mir, zadnja človeška smotra na zemlji, sta bila tudi glavna motiva Descartesove filozofije dvoma, ki je za vedno odvalila kamen spotike raz pot človeškega ujedinjenja; *philosophia perennis* sholastičnega dogmatizma in diktature ene same filozofske metode je značila samo napoved *belli perennis*. S kakimi sredstvi naj bi sicer zavladata na omajan sistem se opirajoča manjšina ogromni večini človeštva? Z metodo svobode je odprl Descartes na široko vrata ljubezni in miru, vrata ljubezni in sreče, če pomeni mir, harmonija najvišjo srečo na zemlji. Z matematično doslednostjo je izvedel Descartes oba principa tudi v svojem praktičnem življenju.

René Descartes se je rodil dne 31. marca 1596 v La Haye, malem mestu Turene. Njegov oče je bil parlamentaren svetnik v Rennesu in bogat grajščak iz stare, ugledne plemenite družine. Do 1612. se je izobraževal na jezuitski šoli v La Flèche, kjer mu je ugajala samo eksaktna metoda matematike. Po želji staršev si je izvolil vojaški poklic, a ker je bil preslaboten, se je podal najprej v Pariz, da se telesno okrepi in družabno olika. Leta 1617. se je odpovedal prazni učenosti knjig in sklenil, iskati odslej resnico samostojno „v veliki knjigi sveta“ s potovanjem, obiskovanjem dvorov in armad, s proučevanjem tujih dežel in narodov; v ta namen je vstopil kot prostovoljec najprej v nizozemsko, potem l. 1619. v bavarsko armado, v kateri je doživel dne 8. novembra 1620 usodno bitko na Beli gori; l. 1628. se je vdeležil kot priznan matematik pod poveljstvom Richelieuja slavnega obleganja trdnjave La Rochelle. Pet let je ostal v vojaški službi in 1622. nastopil daljše potovanje po Nemčiji, Avstriji, Ogrskem, Švedskem, Danskem, Holandskem, Švici in Italiji, kjer je 1624. v

Lorettu opravil obljubljeni božjo pot; leta 1626. se je nastanil za tri leta v Parizu in se sestal s starim pobratimom minoritom p. Marinom Mersenne (1588—1648), izbornim muzikom in matematikom, ki je pod zaščito svojega reda ustanovil v Parizu svoboden krožek filozofov ter dopisoval z učenjaki vseh držav. Pater Mersenne je prvi spoznal pomenljivost Descartesove metode in po kraljevo slavlil svojega prijatelja, oskrboval njegovo korespondenco in hranil njegove rokopise. Descartes je zaslovel v akademičnih krogih za odličnega filozofa, še predno je zapisal prvo vrstico. Prijatelji so ga prosili in silili, naj objavi svojo metodo; ker pa ni mogel najti v Parizu pravega miru in razpoloženja, se je preselil 1629. na Nizozemsko, kjer je ostal dvajset let, živel samo svoji filozofiji, prebival skrito na trinajst različnih krajih, da ga ne bi mogli prijatelji motiti, po izreku: *bene qui latuit, bene vixit*. Le prijatelj Mersenne je poznal skrivnost njegovega bivališča in posredoval dopisovanje. Kakor posnemamo iz nekega pisma, je živel Descartes v vrvenju velikega mesta Amsterdama nemoten, nepoznan kakor moderen puščavnik, a se vendar zabaval in užival vse udobnosti civilizacije. Na Nizozemskem je srečal tudi tiho srečo prave ljubezni v intimnem prijateljstvu s princeso Elizabeto, hčerjo nesrečnega, na Beli gori premaganega „zimskega kralja“ Friderika V.

Preziral je vsako javno priznanje in javen nastop, s pomilovalnim nasmehom je opazoval tribuno javnosti, na kateri so grmeli in bliskali bojeviti demagogi. Kako neokusna in nerodna prevara, prepričati ljudstvo, to dobrovoljno čredo, a priori pripravljeno in slepo zaupajočo sugestivnemu pastirju. Če se primeri med duhovščino in inteligenco neljub nesporazum, ga naj poravnata sama med seboj, a ne hujskati črede, ki ne more razumeti, česar niti voditelji sami ne razumejo, kar dokazuje baš prepir. In ta večna, neznosno dolgočasna grožnja: ljudstvo bo govorilo! Taka zloraba ljudstva ogroža domovino in država mora onemogočiti tako zlorabo, tako cinično trganje medsebojne ljubezni in motenje javnega miru. Popolno zadoščenje je našel Descartes v ponosni samoti filozofa, v miru notranje zavesti, da je storil svojo dolžnost in pokazal pot resnice. Dasi je pisal obzirno in previdno, vestno vršil verske dolžnosti, vendar niso izostali napadi katoliških in protestantskih sholastikov; leta 1663. so prišla njegova dela celo na Index. Na povabilo švedske kraljice Kristine se je preselil 1649. v Stockholm in vsako jutro že ob petih pre-

daval na dvoru filozofijo. Mrzla, severna jutra so mu nakopala prehlad in pljučnico, za katero je umrl 11. februarja 1650.

V brezdomnosti nizozemske samote je napisal Descartes večino svojih del. Prvega večjega, 1633. končanega kozmološkega spisa „Le Monde“ ni objavil, ko je izvedel obsodbo Galileija (1632). Leta 1637. je izdal že 1619. osnovani „Discours de la méthode“ v zbirki „Essais philosophiques“ in v splošnih potezah označil novo metodo; l. 1641. so izšle „Meditationes de prima philosophia, in quibus Dei existentia et animae humanae a corpore distinctio demonstratur“. Delo je posvetil Sorboni: visokoučenim in daleko slovečim gospodom, dekanu in docentom svete teološke fakultete v Parizu. Večino knjige obsegajo ugovori nasprotnikov in odgovori avtorja, s katerimi obširno vtemeljuje metodo dvoma. Sistematično je razvil novo filozofijo v svojem glavnem, 1644. v Amsterdamu izdanem delu: „Principia philosophiae“; psihološko monografijo „Les passions de l'âme“ je priobčil istotam l. 1650. Po njegovi smrti je izšla obširna korespondenca in druga neobjavljena dela.

Descartes ni bil samo teoretičen filozof, ampak se je tudi empirično bavil z eksaktnimi vedami prirodoslovja, zlasti s fiziko in matematiko ter osnoval analitično geometrijo, uvedel označevanje potenc z eksponentom, preiskaval lom svetlobe, mavrico in težo zraka; v medicini in biologiji je sodeloval z anatomskimi in fiziološkimi prispevki, z analizo zaznavanja je postavil psihologijo na moderno, empirično podlago. Najodločilneje je posegel v razvoj klasične fizike z mehanično (kinetično) teorijo vsega: v naravi delujejo vedno in povsod enaki zakoni gibanja brez smotra in mističnih moči, tudi življenje je zgolj mehanizem, žival je le organičen stroj (la bête machine).

III.

Kriza renesanse je pretresla človeštvo, v vihnem akordu so zapele in završale vse strune človeške duše, na kateri je doslej navijal veliki inkvizitor sholastike samo eno, samo dogmatično struno: platonizem in novoplatonizem (Gemistos Plethon, Bessarion, Marsilius Ficinus, Nikolaj Kužan, Giordano Bruno), stoicizem (Lipsius, Hobbes), epikureizem (Valla), skepticizem (Montaigne, Charron, Sanchez, Pascal, Bayle), atomizem (Hill, Sennert, Gassendi), augustinizem in mi-

sticizem (astrologija, alkemija, magija, teozofija), vse stare filozofske šole so oživele in opozicija se je ojačila z novo šolo matematičnega prirodoslovja (Kopernik, Kepler, Galilei). Plenjavost nove kulture se je pomirila šele v osebi Descartesa, ki je prvi poizkusil z rešetom kritičnega dvoma ločiti zrno od plev in izvršiti prvo sintezo.

Nasprotniki ugovarjajo zaničljivo:

„Imeniten filozof, ta vaš René Descartes, iluzija človeškega napuha! Bodimo stvarni in primerjajmo! Ali ni prevzel Descartes vseh glavnih in boljših misli iz sholastike, ali ni moderna veda pozneje ovrgla, kar je dodal novega, ter tako iznova dokazala, da je sholastika res *philosophia perennis*?“

Ne gre za stvar, ker za stvar sploh iti ne more, ker stvari sploh še nimamo, gre namreč samo za metodo, po kateri najdemo stvar, ki je sicer dosegljiv, a v daljno bodočnost potisnjen smoter; gre za metodo absolutne poštenosti, ki velja tudi za znanost in filozofijo; gre za to, da zavržemo za zmerom nepošteno metodo dijalektike, ki vpreza svobodni razum v jarem slepe strankarske volje, da izključimo za vedno metodo zvijače in prevare, s katero ste namerjali ravnokar pred vso javnostjo zasenčiti in zakloniti ljudsko pozornost. Sholastika je razglasila, da je resnica za vse čase dogmatično najdena in izvršena naloga; individualni racionalizem je izpremenil samo nositelje resnice, namesto sholastike (Aristotela) je postavil lastno ženijalno osebnost. Oba namreč še nista vedela: 1. da velja princip razvoja (nastaja) tudi za razum in pojme, za znanost in filozofijo; 2. da imajo vse kulturne funkcije socijalen značaj. Pod pritiskom tega obojnega kulturno zgodovinskega in socijološkega dejstva se je moderna znanost streznila v čudoviti skromnosti, spoznavši, da je resnica le dana naloga, ki jo ima celokupno človeštvo v sotrudnem delu časov in narodov šele izvršiti!

Bistveno označuje Descartesovo filozofijo dualizem in sicer psihološki, noetični in metafizični dualizem. V kompleksu dušnosti razlikujemo noetično (logično, zavestno) in iracionalno (mistično, nezavestno) skupino. Iracionalizem tvori večjo in prvotnejšo polovico duše, iz nje prihaja vsa činovnost, ustvarnost, rast, razplodnost, nagoni, strasti, navade in čustva, iz nje izvira pred vsem religija, razmerje osebe do božanstva. Globoka Descartesova vernost ni bila plod strahu pred inkvizicijo, ampak je iskreno in sveže potekla iz njegove mistične narave. Iz zgodovine, etnografije

in demopsihologije mu je prišlo spoznanje, da se pogrezne vsako ljudstvo brez verske in etične vzgoje v temino najodurnejših vraž.

V noetičnem dualizmu je spoznal Descartes, da sodelujeta pri vsakem spoznanju po vitalnem senzomotoričnem refleksu obe dušni funkciji zaznavanja (empirizem) in mišljenja (racijonalizem). Osmišil je naravnost tiste filozofe, ki so, vzvišeni nad opazovanje in eksperiment, pričakovali, da jim skoči resnica iz možganov kakor Atena Zenu iz glave. Njegov aprijorizem je vseskozi relativen, njegove „*ideae innatae*“ niso konkretno in v gotovi obliki prirojene že otroku, prirojena je samo njih tendenca, dispozicija. Matematični temperament, pojmovanje logike kot besedne matematike in nezavedni vpliv sholastike, ki je bila nujno le dogmatična didaktika, smatrajoča vsako nadaljno hevristiko za odveč, to troje je spravilo tehtnico Descartesove pozornosti iz ravnotežja in jo potegnilo proti racijonalizmu, kakor bi bila za hip pozabila, da sloni vsaka dedukcija na aksiomu, na empirično in v sotrudnem opazovanju najdeni evidenci. V psihologiji zaznavanja je razlikoval primarna, objektivna (oblika, togost, brzina, število) in sekundarna, subjektivna (barva, zvok, dišava, okus) svojstva predmetov.

Najradikalnejši dualizem očituje Descartesova metafizika, razlikujoča dve samostojni, neodvisno drugo od druge obstoječi substanci, duha in materijo (telo). Substanco imenuje vsak predmet, ki ne potrebuje za svojo eksistenco nobenega drugega, ki ostane v toku izpreminjanja neizpremenljiv nositelj izprememb. Naga substanca je ogrnjena s plaščem svojstev (atributov in modov). Bistvena svojstva substance imenuje attribute, slučajni, nebistveni znaki so modi (modus). Atribut duha je mišljenje, modi mišljenja so predstave, čustva, volja in sod. Atribut telesa predstavlja razteza (prostornost), njegovi modi so oblika, lega in gibanje. Z zaznavanjem (empirično) spoznavamo le svojstva predmetov, njih stalno jedro, substanco, dojemamo samo z razumom. Kljub vsi različnosti učinkujeta med seboj substanci duha in telesa neposredno, človeška duša prebiva v možganih, v češeriki (glandula pinealis).

Najvišja dušna substanca je bog, pravzaprav edina substanca, kajti substanci duha in telesa sta v svojem bivanju odvisni od ustvarne substance boga, torej le attribute božje substance. Za bivanje božje navaja Descartes poseben intuitiven (psihološki) dokaz, ki ni istovit ontološkemu dokazu Anzelma iz Canterburyja,

neizpodbojen dokaz, kakor ga sholastika ne premore. Boga dojema vsak normalen, odrasel človek neposredno, reflektorično in instinktivno brez dogmatičnih komentarjev kakor vsakdanjo evidenco: drevo je zeleno. Pa če še zarotijo vsi slepci sveta in proglasijo diktaturo slepote, drevo ostane vendar zeleno za vsakogar, ki ima zdrave oči.

Filozofi so ugovarjali Descartesovemu dualizmu, da medsebojno učinkovanje duha in telesa ni mogoče, če sta različni substanci. Okazionalisti (Geulincx in Malebranche) so razlagali medsebojnost z božjim posredovanjem (*deus ex machina*), Leibniz je to večno, neprestano posredovanje božje omejil na en sam primer: bog je takoj v začetku enkrat za vselej določil zakone medsebojnosti (*prestabilirana harmonija*, *harmonie préétablie*). Najslavnejši Descartesov učenec, Spinoza, je odpravil z dosledno logiko dozdevno protislovje: če sta duh in telo samo atributa božje substance, sta po substanci istovita božji substanci (*pan-teizem*), sta po substanci istovita tudi med seboj, torej le različni obliki iste božje substance.

Descartesovih zaslug za moderno kulturo nikakor ne zmanjša samo historični in metodični pomen njegove filozofije dvoma. Stvarno je bil kartezijanizem prvi poizkus nove metode. S stališča, da je resnica sotrudno rastoča količina, pa tudi ne smemo pričakovati več, nego more nuditi v vseh sposobnostih omejena osebnost, odvisna od značaja, vzgoje in splošne kulture. Stvarno je podal Descartes samo prispevke, morda samo s pobudno veljavo. Vzemimo na pr. njegovo prvo evidenco, temeljni stavek „*Cogito, ergo sum*“. Stavek obsega tri pojme: misliti, jaz, biti. Kaj se pravi misliti, v kaki vezi se nahaja mišljenje z zunanjo prirodo in drugimi svojstvi duha? Ali je mišljenje neomejena ali samo za gotov delokrog prikrojena sposobnost? Iste ugovore izzivata pojma „jaz“ in „biti“. Ali ni navaden *circulus vitiosus*, če navajam za glavni dokaz nekaj, kar moram šele dokazati in pojasniti? To je občutil Descartes sam in se opravičil: Če sem tukaj rekel, da je stavek „mislim, torej sem“ od vseh prvi in najzanesljivejši, ki se nudi pravilno mislečemu filozofu, s tem nikakor nisem hotel oporekati, da moramo najprej vedeti, kaj je mišljenje, bitnost in zanesljivost. (*Princip filozofije* I., 10.)

Moderna fizika „relativitetne teorije“ (Lorentz, Einstein) izraža tehtne pomisleke proti mehaniki klasične fizike (Galilei-Descartes-Newton), da je nje eksaktnost samo za določen slučaj veljavna

približnost, da jo je treba nadomestiti z novimi splošnimi principi kinetike, veljavne za telesa in elektriko, za najmanjše in največje brzine. Celo kinetično teorijo vseмирja pa izpodriva energetika (Ostwald).

Kadarkoli se razčeperi v zgodovini skepticizem in izpodkoplje z negacijo absolutnega dvoma temelje družbe, se ponovi isti prizor, isti refleks obrambe: dvigne se ženijalen duh in ga pokoplje ž njegovo lastno lopato. Kakor je nastopil svoj čas Sokrat proti dijalektičnemu nihilizmu zofistov z metodično nevednostjo (ignorantizem), tako je izpodrezal Descartes korenine skepticizmu renesanse ž njega lastno ostrino. Kratkovidni skepticizem še do danes ni uvidel, da zahteva v sredi med zanikom in trditvijo stoječi dvom dvojno delo, negativno rušenja in pozitivno zidanja. Vsako znanstveno delo se vrši v treh fazah, v hevristični, sistematični in didaktični. Hevristika služi napredku z iskanjem novih resnic, sistematika odločuje mesto novi resnici v sistemu tradicije, didaktika širi novo spoznanje med ljudstvom in bogati javno zavest. Kakor preizkusi in preišče razumen delavec pred začetkom dela svoje orodje in stroj, tako tvori metodični dvom nujen pripravljen uvod v hevristiko. Ta metodični napredek prodira na vsa polja znanstvenega delovanja; kar je dosegel Sokrat z metodično nevednostjo, Descartes z metodičnim dvomom, to išče moderna „verifikacija resnice“ (James), „konfrontacija pojmov z empirično zaznavo“ in „bistrogledom“ (Husserl), noetična kritika in pojmovni revizijonizem. Kot enakopravna sestra se pridružuje hevristični, sistematični in didaktični logiki eksperimentalna logika, z eksperimentalnologičnim pregledom stroke se začenja vsako samostojno znanstveno delo.

Joka Žigon:

Zločinec.

Mrak razpel je mreže čez ravnino,
Zdaj sem sam, zdaj solnce me ne moti,
nihče me pri delu ne zaloti —
v mraku grizem svojo bolečino.